

Encyclopedie Nadere Reformatie

Redactie

Prof. dr. W.J. op 't Hof, eindredacteur
Prof. dr. A. Baars
Drs. F.W. Huisman
Dr. J. van de Kamp
Prof. dr. A. de Reuver
J.H. Rozendaal, beeldredacteur

Encyclopedie Nadere Reformatie

Deel I (A-K)

Uitgeverij De Groot Goudriaan – Utrecht

2015

© 2015, Uitgeverij De Groot Goudriaan
Herculesplein 96, 3584 AA Utrecht
Bandontwerp: J.H. Rozendaal
Binnenwerk: Hans Seijlhouwer

ISBN 978 90 8865 343 8
ISBN E-BOOK 978 90 8865 344 5
NUR 704

Alle rechten voorbehouden / All rights reserved

Inhoud

Inleiding 9

Praktische Handleiding 13

Auteurs 16

A

Alardin, Casparus 19

Alberthoma, Robertus 21

Albertine Agnes 24

Althusius, Samuel 26

Alutarius, Hieronymus 30

Amama, Sixtinus 32

Amesius, Guilielmus 35

Antonides, Meinardus 44

Apollonius, Guilielmus 47

Appelius, Johannes Conradus 50

Arnoldus, Nicolaus 52

Avinck, Johanna 55

Avinck, Theodorus 57

B

Baers, Paschasius 61

Barenzonius, Nicolaus 62

Baudartius, Wilhelmus 65

Becius, Aegidius 68

Beeckman, Isaac 71

Beeckman, Jacob 74

Beels, Leonard 75

Beeltsnyder, Johannes 80

Bekker, Balthasar 83

Belcampius, Otto 86

Berckel, Gerard van 87

Bergh, Dina van den 89

Bertholf, Guiliam 91

Biens, Cornelis 93

Bleiswijck, Johan van 96

Boekholt, Johannes 99

Boels, François 100

Boerhave, Marcus 102

Boëtius, Gellius 104

Bogaert, Justus van den 105

Bogardus, Everardus 107

Bois, Mattheüs Du 110

Borstius, Jacobus 114

Brakel, Theodorus à 117

Brakel, Wilhelmus à 121

Brandt, Marten 129

Breen, Gillis van 131

Brenck, Theodorus van 133

Brill, Johannes 134

Brune, Johan De 136

Brunsvelt, Sixtus 138

Bucerus, Gerson 141

Buchelius, Arnoldus 143

Burgh, Wolterus Ter 145

Burmannus, Franciscus 148

Bursius, Jacobus 152

Busschof, Bernardus 154

C

Carpentier, Casparus De 161

Carpentier, Johannes De 163

Cats, Jacob 164

Clemens, Isaac 168

Clerck, Willem 169

Cloeck, Johannes 170
Cloppenburgh, Johannes 172
Coccejus, Johannes 174
Cocquius, Adrianus 180
Comrie, Alexander 183
Cornelii, Arnoldus 191
Costerus, Florentius 194
Costerus, Johannes 198
Couperus, Theodorus 200
Cralingius, Jacobus 202
Cuylenburg, Abraham 204

D

Damman, Petrus 209
Datheen, Petrus 210
Deliën, Maria van der 212
Deliën, Nicolaus Anthony van der 213
Diemberbroeck, Cornelius van 215
Doesburg, Reinier van 217
Donius, Bartholomeüs 218
Dorth, Johannes van 220
Driessen, Antonius 223

E

Eenhoorn, Wilhelmus van 231
Elgersma, Franciscus 233
Essenius, Andreas 236
Eswijler, Jan 242
Eversdijk, Wilhelmus 246
Eybergen, Theodorus ab 249
Eykberg, Petrus 250
Eyssonius, Henricus 252

F

Faukelius, Hermannus 259
Feylingius, Johannes 262
Flaman, Johannes 265
Francken, Aegidius 266
Frein, Henricus De 268

Frelinghuysen, Theodorus Jacobus 271
Fruytier, Jacobus 274

G

Gentman, Cornelis 283
Godart, Abraham 286
Goethals, Johannes 288
Gomarus, Franciscus 291
Graswinckel, Jacob 294
Gribius, Petrus 296
Groe, Eva van der 297
Groe, Theodorus van der 300
Groenewegen, Jacob 306
Groenewegen, Johannes 308

H

Hagen, Petrus van der 315
Hamrich, Meinhardt Thomas 316
Hardeveldt, Antonius van 319
Haringhouk, Samuel van 322
Hasius, Adrianus 325
Heijst, Johannes van 328
Hellenbroek, Abraham 331
Herder, Adrianus De 337
Heringa, Petrus 340
Hertoghuis, Abrahamus 343
Heussen, Frans den 346
Hofferus, Adrianus 349
Hofman, Johannes 350
Hollebeek, Jacobus 357
Holst, Johannes van 358
Homma, Laurentius 360
Hondius, Jacobus 362
Hondius, Ludovicus 364
Honerbringa, Hieronymus 366
Hooght, Everhardus van der 369
Hoornbeeck, Johannes 372
Houte, Josias van den 377
Houten, Frederik van 379
Huisinga, Julius Aysonius 381
Hulck, Adamus van der 383

I

Ilberi, Alegunda 389
Immens, Petrus 391
Immens, Robertus 394

J

Japix, Gysbert 399
Johannes, Focco 400

K

Kemp, Johannes van der 405
Keppel, Bernardus junior 407
Keppel, Bernardus senior 410
Klugkist, Conradus 413
Koelman, Jacobus 415
Kranckel, Cornelius De 424
Krüger, Simon Jodocus 427
Kuypers, François 431
Kuypers, Gerardus 433

Fotoverantwoording 437

Inleiding

Hoewel er al veel over de Nadere Reformatie en het Nederlands Gereformeerd Piëtisme gepubliceerd is, ontbrak tot dusver een handig overzicht van personen en thema's die daarmee verbonden zijn. Met de uitgave van deze encyclopedie behoort die lacune tot het verleden, of beter geschreven, gaat die tot het verleden behoren, want deze boekuitgave is pas het eerste deel van een serie van drie. In dit eerste deel zijn de lemmata verzameld van de personen wier achternaam begint met een letter die thuishoort in de letterreeks A-K. In het tweede deel zullen de personen volgen wier achternaam begint met een letter die tot het vervolg van het alfabet behoort. Het derde deel zal de thematische lemmata bevatten.

Een formeel selectie criterium voor opname in deze encyclopedie is dat iemand van Nederlandse afkomst moet zijn of een Nederlandse gemeente of universiteit gediend moet hebben. Dit heeft tot gevolg dat bijvoorbeeld iemand als de Oost-Friese predikant Eduard Meiners, van wiens hand Nederlandstalige piëtistische werken het licht hebben gezien, buiten de selectie is gebleven.

Inhoudelijk ligt aan deze encyclopedie een aantal uitgangspunten ten grondslag. Het is de bedoeling de meer uitgesproken manifestaties van de Nederlandse gereformeerde vroomheid uit de zeventiende en de achttiende eeuw via biografische en thematische beschrijving voor een breed publiek toegankelijk te maken. Het was de uitdrukkelijke wens van de uitgever om deze trilogie de naam *Encyclopedie Nadere Reformatie* te geven. Hier waren twee redenen voor: de korte titel en de directe herkenbaarheid. Welis-

waar wordt in het wetenschappelijke gesprek het gebruik van de term 'Nadere Reformatie' aangevochten, maar het alternatief maakt het er voor het gewone lezerspubliek niet eenvoudiger op.

Dit betekent dat in deze encyclopedie vastgehouden wordt aan de termen 'Nadere Reformatie' en 'Nederlands Gereformeerd Piëtisme' en dat ze globaal gevuld worden met de betekenisinhoud die in 1995 in de bekende poging tot begripsbepaling daaraan gegeven is. Kort samengevat komt de onderscheiding op het volgende neer. Met ingang van het eind van de zestiende eeuw is een min of meer losse stroming te onderkennen waarvan de vertegenwoordigers de vroomheid in de meest algemene zin des woords thematiseerden, propageerden en bevorderden: het Nederlands Gereformeerd Piëtisme. Om een praktische reden wordt in deze publicatie steeds volstaan met het woord 'Piëtisme' en hiervan afgeleide woorden. Wordt een andersoortig Piëtisme bedoeld, dan wordt dit expliciet aangegeven.

Binnen de stroming van het Piëtisme kan met ingang van het eind van het eerste decennium van de zeventiende eeuw een beweging onderscheiden worden die de piëtistische daden bij de woorden voegt en die vormen van samenhang vertoont: de Nadere Reformatie. Hoofdvertegenwoordigers van deze vroomheidsbeweging schreven ter verwerkelijking van hun theocratisch getoonzette idealen reformatieprogramma's, die zij bij de bevoegde kerkelijke, politieke en maatschappelijke overheidsorganen indielden. De samenhang kon diverse vormen aannemen: concrete samenwerking bij het opstellen en realiseren van zo'n program, latere aansluiting bij zo'n program, de keuze voor een hoofdver-

tegenwoordiger van de Nadere Reformatie als oriëntatie- en identificatiefiguur en bewuste navolging. Voorwaarde is wel dat er sprake moet zijn van een historische continuïteit die voorbeeldfiguur en navolger verbindt. Uiteraard zijn de grenzen tussen de wijdere en lossere vroomheidsstroming enerzijds en de in omvang en tijd beperktere en meer coherente vroomheidsbeweging anderzijds vloeiend, zodat alleen in duidelijke gevallen een nauwkeurige positiebepaling is gemaakt.

Overeenkomstig de titel ligt het accent van deze encyclopedie op de Nadere Reformatie. Daaromheen is een zeer ruime kring van piëtisten opgenomen. Deze benadering heeft tot gevolg dat de zeventiende eeuw het best vertegenwoordigd is. Om het aanbod gevarieerd te maken, is er wat de Nadere Reformatie betreft niet alleen voor gekozen om hoofdvertegenwoordigers, representanten en aanhangers daarvan voor het voetlicht te brengen, maar ook sympathisanten en zelfs bestrijders. Zelfs worden personen besproken die onmiskenbaar in de invloedssfeer van de vroomheidsbeweging hebben verkeerd. Voorts is getracht aandacht te schenken aan niet-theologen, waarbij ook vrouwen in die categorie allerm minst zijn vergeten.

Het is onvermijdelijk dat in dit overzichtswerk veel personen besproken worden die al eerder een plaats in een biografisch woordenboek hebben gekregen. Als dit het *Biografisch woordenboek van protestantsche godgeleerden in Nederland* (1903-1949) betreft, is er geen probleem, omdat de informatie die daarin verschaft wordt, meer dan een halve tot een hele eeuw oud is. In het geval van het *Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme* (1978-2006) lijkt er echter op het eerste gezicht wel sprake te zijn van een serieus probleem. Is de kans dat het meer van hetzelfde is niet heel groot, omdat er tussen het laatste deel van dat standaardwerk en het eerste deel van deze trilogie slechts acht jaar verstreken is? Naar de mening van de redactie is dat niet het geval. De oriëntatie op de vroomheid in deze encyclopedie leidt

ertoe dat de lemmata van nadere reformatoren en piëtisten een andere inhoud krijgen dan die in een algemener kerkhistorisch woordenboek. Een tweede gevolg van die oriëntatie is dat in de bespreking van personen die niet tot de twee genoemde categorieën behoren, hun vroomheid en/of relatie tot de Nadere Reformatie expliciete aandacht ontvangt, iets wat niet te vinden is in de genoemde woordenboeken. In alle gevallen is er zo veel (aanvullend) nieuws over hun vroomheid te melden, dat opname van hen in dit handboek gerechtvaardigd lijkt. De lezer oordele zelf.

De omvang van een lemma is uiteraard in de eerste plaats bepaald door de betekenis die iemand in de (vroomheids)geschiedenis heeft gehad. Toch kan het in twee gevallen wel eens voorkomen dat een lemma onevenredig groot is uitgevallen: wanneer er helemaal geen lemma aan de desbetreffende persoon is gewijd in de twee genoemde biografische woordenboeken, of wanneer er veel nieuwe gegevens beschikbaar zijn gekomen.

Het spreekt vanzelf dat dit werk bepaald geen aanspraak maakt op volledigheid. Tevens wil het allerm minst pretenderen het laatste woord over personen en thema's te bieden. Wel hoopt de redactie dat de inhoud op zijn minst de laatste stand van het onderzoek en soms zelfs nieuw onderzoek weergeeft en dat het hier gebodene een stimulans voor verdere studie vormt.

De redactie hecht eraan dit woord vooraf met een dankwoord te eindigen. In de eerste plaats dankt zij uitgeverij De Groot Goudriaan voor het moedige besluit tot uitgave van deze encyclopedie en voor de prettige samenwerking met eerst drs. P.L. Rouwendal en vervolgens de heer C. Verboom. In de tweede plaats gaat haar grote dank uit naar de vele scribenten die vanuit hun eigen expertise een of veelal meer lemmata voor hun rekening wilden nemen. In de derde plaats past dank jegens drs. G.J. van Kleef en vooral jegens dr. C.A. de Niet, die de vertaling van respectievelijk de Franse en Latijnse boektitels en uitdrukkingen op zich hebben genomen. In de vierde, maar beslist niet laatste plaats wil de re-

dactie haar grote erkentelijkheid uitspreken jegens de heer J.H. Rozendaal, die onbezoldigd de immense taak van secretaris en beeldredacteur op zich heeft willen nemen. Ook het ontwerp van de fraaie omslag die deze encyclopedie siert, is van zijn hand. Er is bewust gekozen voor één

omslag voor alle drie de delen. De verschillende afbeeldingen daarop vormen een selectie van het fotomateriaal dat in alle drie de delen voorkomt. Er zijn portretten van mannen én vrouwen en er zijn illustraties van voorwerpen die te maken hebben met de diverse thema's.

Praktische handleiding

Tekst

Om een zo breed mogelijk lezerspubliek te dienen, wordt achter boektitels, spreuken en dergelijke in vreemde talen de Nederlandse vertaling tussen teksthaken toegevoegd. Ter bevordering van de leesbaarheid is zo veel mogelijk afgezien van het gebruik van citaten.

Bij de biografische lemmata is naar uniformiteit gestreefd. Concreet komt dit erop neer dat een lemma gewoonlijk met een biogram inzet, met een biografische schets voortzet, met een bespreking van alle (belangrijke) geschriften vervolgt en met het aangeven van de betekenis en eventueel apart de invloed besluit. Gaat het om iemand die theologisch van (groot) belang is geweest en/of die aparte theologische accenten legde, dan worden zijn opvattingen in een aparte paragraaf 'Theologie' besproken. Na de gewone tekst volgen literatuuropgave en – in geval van nieuw onderzoek – verwijzingen naar archivalia. Beide kopjes hiervan worden in vet als volgt afgekort: **Arch.** en **Lit.**

In het biogram worden als studieplaatsen al-

leen die universiteiten genoemd waarvan het inschrijvingsalbum de naam van de desbetreffende bevat. Is bijvoorbeeld uit een contemporaine levensbeschrijving bekend dat iemand aan een bepaalde universiteit gestudeerd heeft, terwijl er geen inschrijving bekend is, dan wordt in zo'n geval de desbetreffende universiteitsplaats in het biogram niet genoemd, maar wel in de levensgang.

Van diverse personen kan gekozen worden tussen al dan niet gelatiniseerde voor- en achternaam. In deze encyclopedie is aansluiting gezocht bij de wijze waarop de desbetreffende persoon zijn eigen naam schreef of waarop die op de titelpagina's van zijn geschriften voorkomt. Als een lemma een getrouwde vrouw tot voorwerp heeft, is zij geplaatst op haar eigen achternaam. De desbetreffende dames staan namelijk zo in de literatuur bekend. Het zou daarom vreemd zijn om van die gewoonte af te wijken.

Voor de weergave van Bijbelteksten is gebruikgemaakt van de Bijbeluitgave van de Gereformeerde Bijbelstichting.

Biogram

In de biogrammen wordt gebruikgemaakt van de volgende tekens en afkortingen:

*	= geboren
†	= gestorven
&	= getrouwd
art.	= vrije kunsten
begr.	= begraven
burg.	= burgemeester
bv	= broer van
dr.	= doctor
dv	= dochter van
em.	= emeritaat
Eng.	= Engelse
fil.	= filosofie
Ged.	= Gedoopt
gem.	= gemeente
h.c.	= eershalve
Hebr.	= Hebreeuws
jr.	= junior
jur.	= rechten
Lat.	= Latijnse
lett.	= letteren
lic.	= licentiaat
med.	= geneeskunde
mr.	= meester in de rechten
Ned.	= Nederlands(e)
o&	= ondertrouw
pred.	= predikant
prof.	= professor
prop.	= proponent
sr.	= senior
St.	= Student
th.	= theologie
wed.	= weduwe
wv	= weduwe van
zv	= zoon van
zusv	= zuster van

Literatuur

Onder het kopje 'Lit.' wordt steeds allereerst, indien mogelijk, verwezen naar het meest recente lemma van de besproken persoon in de twee biografische lexica die hieronder bij de afkortingen vermeld worden. Vervolgens wordt om een praktische reden uitsluitend die – voornamelijk nieuwe – literatuur genoemd die in het zojuist bedoelde lemma niet voorkomt. Na dit lemma worden eerst die standaardwerken in chronologische volgorde vermeld die hieronder bij de afkortingen staan. Vervolgens komt eveneens in chronologische volgorde de literatuur, die voluit gepresenteerd wordt. Maar ook hier is naar beperking gestreefd. Concreet betekent dit dat de meest recente van belang zijnde publicatie vermeld wordt en dat alle daarin genoemde literatuur hier weggelaten wordt. Indien er een auctiecatalogus van het boekenbezit van de behandelde persoon bekend is, wordt die als laatste opgegeven onder de vermelding van het microfichenummer dat die catalogus heeft in het bestand 'Book Sales Catalogues of the Dutch Republic, 1599-1800'.

Een aantal bronnen ligt zo voor de hand, dat weer om praktische redenen afgezien wordt van opgave. In de eerste plaats betreft dit de bibliografieën die J. van der Haar vervaardigd heeft: *From Abbadie to Young. A Bibliography of English, Most Puritian Works, Translated i/t Dutch Language*, Veenendaal 1980; *Schatkamer van de gereformeerde theologie in Nederland (c. 1600-c. 1800). Bibliografisch onderzoek*, Veenendaal 1987; *Internationale ökumenische Beziehungen im 17. und 18. Jahrhundert. Bibliographie von aus dem Englischen, Niederländischen und Französischen ins Deutsche übersetzten theologischen Büchern von (1600-1800)*, Ederveen 1987; *Drielandenverkeer. Bibliografische Studie Betreffende 1: Uit het Duits in het Nederlands vertaalde theologische boeken 2: Uit het Frans in het Nederlands vertaalde theologische boeken*, Rump 1999.

Voorts wordt stilzwijgend uitgegaan van het digitale bestand Pietas, dat op internet raadpleegbaar is onder www.pietasonline.nl. Pietas

is een digitaal bibliografisch groeibestand waarin de drukken van alle Nederlandstalige gereformeerd piëtistische werken zowel bibliografisch als inhoudelijk beschreven worden en waarin de secundaire literatuur over de Nadere Reformatie en het Gereformeerd Piëtisme te vinden is. Van veel van deze literatuur is zelfs op die site de tekst beschikbaar. Als zodanig is *Pietas* het instrument voor eenieder die studie van de genoemde onderwerpen wil maken of die er kennis mee wil maken. Zo zijn in *Pietas* ook de meeste ongepubliceerde doctoraal- of masterscripties over oudvaders en lezingen van de wintercursussen van de Stichting Studie der Nadere Reformatie te raadplegen. Betreft een lemma een auteur die literaire intenties had, dan is raadpleging van de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren zeer aan te bevelen. Overigens worden internetbronnen in het geheel niet onder het kopje 'Literatuur' weergegeven. Met het oog hierop is het in dit verband goed erop te wijzen dat er op internet allerlei bronnen beschikbaar zijn die belangrijke informatie bevatten. De reden dat ze onvermeld blijven, is gelegen in het feit dat er geen garantie bestaat dat zulke bronnen permanent op internet – onder dezelfde naam – te raadplegen zullen blijven. Dit probleem is er niet met publicaties.

De gebruikte afkorting zijn

- APPS* = *Acta der provinciale en particuliere synoden, gehouden in de Noordelijke Nederlanden gedurende de jaren 1572-1620*, J. Reitsma en S.D. van Veen, acht delen, Groningen 1892-1899
- APSZH* = *Acta der particuliere synoden van Zuid-Holland, 1621-1700*, W.P.C. Knuttel, zes delen, 's-Gravenhage 1908-1916
- BWPGN* = *Biographisch woordenboek van protestantsche godgeleerden in Nederland*, J.P. de Bie en J. Loosjes, vijf delen met de eerste aflevering van het zesde deel, 's-Gravenhage

- 1903-1949
- BLGNP* = *Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme*, D. Nauta e.a., zes delen, Kampen 1978-2006
- CA* = *Classicale Acta*
- CF* = *Classisboek Franeker 1636-1658*, J.J. Kalma, Leeuwarden 1983
- DNR* = *Documentatieblad Nadere Reformatie*
- FS* = *Friese Synodeverslagen*, J.J. Kalma, drie delen, Leeuwarden 1987-1990
- BSCDR* = *Book Sales Catalogues of the Dutch Republic, 1599-1800*
- e.a. = en anderen
- reg. = register
- nr(s). = nummer(s)
- z.p. = zonder plaats

Archivalia

Onder het kopje 'Arch.' worden een paar afkortingen gebruikt:

- art. = artikel
- d.d. = daterend van
- f. = folio
- inv.nr(s). = inventarisnummer(s)
- nr. = nummer
- r. = recto
- z.j. = zonder jaar
- z.p. = zonder plaats

LIJST VAN AUTEURS

Dr. J.B.H. Alblas
Prof. dr. W.J. van Asselt †
Dr. C.R. van den Berg
Prof. dr. K. van Berkel
Dr. R. Bisschop
Prof. dr. Ph.H. Breuker
Dr. F.G.M. Broeyer
Drs. M.E. Buitenhuis
Drs. J.W. van Estrik
Dr. H. Florijn
Prof. dr. W.Th.M. Frijhoff
G.T. Hartong
Dr. W. Heijting
Prof. dr. W.J. op 't Hof
Dr. C. Huisman
Dr. J. van de Kamp
Dr. Earl Wm. Kennedy
Drs. J. Koolen †
G.H. Leurdijk
Drs. C.J. Meeuse
Prof. dr. J.S. Pollmann
Prof. dr. A. de Reuver
Drs. R.P. van Rooijen
Dra. M.W. van Rooijen-van Kempen
Drs. A.A. van der Schans
Dr. J. van Sluis
Prof. dr. W. van 't Spijker
H. Uil
L.J. van Valen
Drs. P. Verhoeve
A. Verwijs
Dr. R.E. van der Woude
B. van Wijk
Dr. L.G. Zwanenburg